

A magyar–horvát együttélés legterhesebb évszázada

A magyarok és horvátok Európában példátlanul hosszú s, mondhatni, csaknem problémamentes együttélésében – a „hosszú” XIX. század a hibák, mulasztások, sérelmek és viták egész sorát hozta felszínre. Nem véletlenül, hiszen ez az időszak Kelet-Közép-Európában a megkésett nemzetfejlődés záróakkordja, az egyéni és kollektív (nemzeti) szabadság kivívásának ideje. Ennek a sokágú, érzékeny folyamatnak a leghatékonyabb mozgatórugója (a felvilágosodással, liberalizmussal, irodalmi romantikával karöltve) a nacionalizmus volt. A kétarcú nacionalizmus, amely az önvédelem magasztos korszakai után igen gyakran a hódítás útjára téved.

A korszak nyitányaként Franciaország „nagy” forradalma is vérrel és vassal teremtett egynyelvű államnemzetet a fele részben idegen ajkú honpolgárokból. S ezzel kétes mintát adott a három birodalom fogságában vergődő kelet-európai nemzeteknek. Mégis, a francia expanzió hozta el a Habsburg Birodalom egyik sarkába, az ún. Illír Tartományokba a hatékony közigazgatást, a liberális jogszolgáltatás és anyanyelvi kultúra intézményrendszerét, amely óriási lökést adott a polgári nemzetté válásnak a horvát (és szlovén) nyelvterület nagy részén. S míg a magyarok a reformországgyűlések fórumain kezdik formálni a modern, élhetőbb jövőt, a horvátság csekély fáziskéséssel az illír mozgalom keretei között – Ljudevit Gaj és Janko Drašković gróf útmutatásával –, jórészt a magyarsághoz mérve önmagát, mutatja fel egyedi nemzeti karakterét, és alkot önálló politikai programot. S a nyelvkérdésben kipattanó viták – a bécsi kamarilla cinikus megosztó politikájától katalizálva – sajnálatosan az 1848-as fegyveres szakításig vezetnek el. Kevésbé ismert tény, hogy a horvát nemes ifjak számára a latin államnyelv 1844-es megszűnése, a magyar államnyelv bevezetése az ország

egésze helyett annak 13%-ára – Horvátországra – szorította vissza a közhivatali állások betöltésének lehetőségét. S e megélhetési okok is sietteték a magyarokkal való együttműködés unionista („magyarón”) irányzatának meggyengülését.

És az is, hogy a reformkor politikai vezérkara a bécsi központosító szándékokkal szemben hangzatos nemzeti jelszavakkal igyekezett szélesíteni politikai bázisát (pl. a magyar államszervező képesség, a hódításokkal és a Habsburg alávetési kísérletekkel mindenkor dacoló nemzeti erények hangsúlyozásával), amelyek amennyire lelkesítőek voltak a magyarok, épp oly bántóak az ország idegen ajkú polgárai számára. Különösen a horvátoknak, akik az említett történelmi érdemeknek és erényeknek éppen úgy birtokában voltak, mint a magyarok.

A liberális magyar köznemesség ugyanakkor példátlan nagyvonalúsággal előjogai nagy részéről lemondva (mint az adómentesség) a „közteherviselés” programját is meghirdette. Ezért tudott 1848/49-ben önerőből független államszervezetet és honvédsereget szervezni, amiben még a nemzetiségek jelentős tömegei is támogatták. (Így tudott dacolni csaknem két éven át Európa akkori két legnagyobb birodalmának hadseregével.) Sajnálatos, hogy az első szabadon választott magyar kormány áprilisi törvényeit a derék katona, a Bécs által kinevezett Jelačić bán jogszerűtlenül nem hirdette ki a szaborban, így a szabadságprogram nem válhatott a kapcsolatok rendezésének közös nevezőjévé. Megmaradt viszont a politikai különválás és a fegyveres szembenállás emléke, amelyet csak az abszolutizmus éveinek mindkét nemzetet sújtó intézkedései tudtak némileg feledtetni. (Olyannyira, hogy az 1860-ban áthelyezett zágrábi magyar helyőrséget ünnepélyesen, virágokkal és magyar énekkel búcsúztatta a horvát főváros polgársága.)

1848 másik terhes öröksége az orosz katonai intervenció, amely a horvát, a szerb, a hurbanista szlovák [és román] fegyverek támogatásával a pánszláv előzőnlés rémét, vagyis a magyar nemzet megsemmisüléséről szóló J. G. Herder-prófécia beteljesülését dermesztően való fenyegetéssé emelte. Az irodalomban (pl. a Himnuszban és a Szózatban) ugyancsak megjelenő „nemzethalál” eshetősége így továbbra is politikaformáló tényező maradt. S ez a társadalom-lélektani szorongás – nézetem szerint – hamarosan a horvát politikának is egyik jellemző vonásává válik. Csakhogy esetükben majd éppen e fenyegetett magyarok jelennek meg az agresszor szerepében. Fiume/Rijeka „elvesztése”, a Határőrvidék közjogi és a Muraköz, még inkább Dalmácia államjogi különállása is az ellenérzések forrása maradt. Nem csoda hát, ha az 1868-as kiegyezésnek jelentéktelen politikai bázisa volt csupán Horvátországban, noha az az ország két, elvben egyenrangú politikai nemzetének alkujában ismét autonóm fejlődést biztosított a horvát nemzetnek. A nagodba azonban csak jogi csúrés-csavarás és politikai trükkök árán volt elfogadható, így nem is hozhatott megbékülést. Míg a horvátság kevesellte, a magyar fél az engedmények netovábbjának tekintette az egyezményt, sőt, Pesty Frigyes kétkötetes művében (*Horvátországi levelek*) már visszakövetelte a három keleti vármegyét (Szerém, Pozsega, Verőcze), feledve, hogy Szlavónia az egyetlen magyar tengeri kikötőnek, Fiumének a megváltásául került a horvátok birtokába. A megígért horvát minisztériumok is hamarosan fordítóirodává sorvadtak, s a gazdaságfejlesztés távlati tervei között is rendre elsőbbséget élveztek a magyar igények (ld. Budapest–Fiume-vasútvonal kiépítése, a Zimony–Károlyváros-fővonal késedelme és a diszkriminatív tarifapolitika). Mindezek után az alternatív politikai kiútkeresés hívta életre a trialista és (nagy)horvát különutas elképzeléseket és pártformációkat, ami újabb véres közjátékok eredője lett (mint a Kvaternik vezette rakovicai felkelés 1871-ben vagy az adótartozások erőszakos behajtása Dávid Antal pénzügyi igazgatósága alatt 1883-ban). A horvátok ellenállását Khuen-Héderváry Károly 20 éves bántása idején csak a szerbekre támaszkodva tudta megfékezni, ám

rokonszenvüket nem tudta elnyerni (például azzal a gesztussal, hogy a budapesti levéltárak horvát családi irattári anyagait Zágrábba szállíttatta).

Eközben az 1870-es évek végétől egy új veszélyforrás borzolta a horvát kedélyeket: az idegenek tömeges bevándorlása. Minek következtében a török kort túlélő ötezernyi autochton Vuka menti és Eszék környéki magyar 1910-re százezres tömeggé növekedett, s Szlavóniában meghaladta a népesség 8%-át. A horvát sajtó megütközve „második tatárjárást” emlegetett, s a „társországok” közvéleménye a korábbi kedvezőtlen tapasztalatok nyomán érthető előítéletességgel a népességrobbanás *spontán* déli áramlatát a magyar imperializmus tervszerű offenzívájának ítélte. (Noha a betelepedés szórva-nyosan szétterülve a tudatosság leghalványabb jelét sem mutatta.) A valódi okok között a „taszító tényezők” a feudális gazdálkodás hagyományos formáinak elavulása, a hitelhiány és az iparmunka-alkalmak elégtelensége voltak. Szlavónia vonzerejét pedig a csekély népsűrűség, az alacsony földárak és az uradalmak kapitalista átalakításának munkaerő-szükséglete adta. Noha a folyamatos bevándorlással kiáltó ellentmondásban állt az a kérdés, hogy a báni kormányzat által korábban (pl. a Gorski kotarból) letelepített szegényparasztok néhány év után miért hagyják el a német és magyar(ón) nagybirtokosság s a zsidó nagybérlők birtokait, sőt hazájukat is, hogy Amerikában keressenek megélhetést. Nos, a Majláth, Jankovich, Guttmann stb. nagybirtokosok „hűtlenségének” nem politikai vagy nemzeti motívumai voltak. Magatartásukat sokkal inkább a gazdasági pragmatizmus, a haszonelvűség vezérelte: a jól termő (pl. bácskai) magas koronaértékű földeken munkakultúrát szerzett, ugyanakkor igénytelenebb magyar szegényparasztok és uradalmi cselédek alkalmazása több profitot hozott a munkaadóknak. (Pontosan úgy, ahogy az erdélyi birtokosság is olcsóbb munténiai román erdőmunkásokat alkalmazott a székelyek helyett, akik tízezzrel kényszerültek Romániában és az Egyesült Államokban megélhetést találni. S hasonló ellentmondásokat hordoz a galíciai zsidóság bevándorlása is [akik vállalkozó polgárokként lettek a kelet-európai modernizáció haszonélvező „motorjává”, egyszersmind bűnbakjává].)

A magyarokkal szembeni gyanakvás mind-ezek fényében tovább nőtt, amikor Budapest 1904-től magyar iskolákat kezdett szervezni a Julián Egyesület, a MÁV és a református egyház égisze alatt (igaz, azzal a szigorú utasítással, hogy tiszteljék a helyi szokásokat és törvényeket, és sajátítsák el a horvát államnyelvet). Ez a program része volt egy új nemzetpolitikának, amely a Kárpát-medencében együtt élő népek lényegileg sikertelen beolvasztása helyett a saját „faji erő” megtartásától és a kivándorolt magyarok távlati hazatelepítésétől várta az ország területi épségének szavatolását. Noha Horvátország esetében „a kivándorlás természetes levezető csatornájáról” beszéltek, vagyis a szociálpolitikai problémát a nemzeti politika eszközeivel próbálták orvosolni. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a szlavóniai titkos kulturális akció némelyekben birodalmi ábrándokat ébresztett. A magyarság balkáni „küldetése” alatt nem kevesebbet értve, mint a Kelet és a Nyugat közötti közvetítést és megbékítést. (E program ellentmondásosságát tükrözi a szerző e témában megjelent kötetének a címe is: *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában, 1904–1920.* Budapest, Lucidus, 2003 – a szerk. megj.)

A szűkebb hazában 54,5%-os gyenge abszolút többséget élvező magyarság, mint említettem, komolyan tartott a pánszláv veszélytől, és a román és szerb elszakadási mozgalmaktól. És ez is kísértetiesen hasonlít a Dráva túloldalán 62,5%-os etnikus többséget élvező horvátság esetére, amelynek látens megcsonkulási félelmeit a tömeges bevándorlás, a szerbek 24%-os részaránya és a Héderváry-rezsimmel való összekacsintása s a szerémségi németek pángermán kapcsolatai, valamint Bécs és Budapest birodalmi törekvései táplálták. Teljesen természetes tehát, ha a horvátság a *félelem–harag–agresszió* lélektani törvénye szerint ezeket a fenyegetéseket heves önvédelmi reflexszel, olykor radikális módokon próbálta elhárítani. S a nagypolitikában elszenvedett sérelmeket a jogi fennhatósága alatt élő magyar diaszpóra tagjain tudta legkönnyebben megtorolni. Ezt példázza a hosszú életű Strossmayer püspök egyik kijelentése egy nyéki (Nikinci) és maradéki magyar küldöttségnek, miszerint amíg

ő a diakovári püspök, nem lesz magyar istentisztelet Szlavóniában. A horvát újságok is arra figyelmeztették olvasóikat, hogy ne adjanak bérhelyiséget a „veszélyes” Julián-iskolák céljára, s aki ezt mégis megtenné – az hazaáruló.

A bevándorlók integrációja sok helyen békésen lezajlott, másutt, különösen a volt Határőrvidéken a közös legelők használatából és a helyi képviseletből is kizárták őket, néhol a gyümölcsfáikat is kivágták. A „janicsárneveléssel” vádolt magyar lelkészek, tanítók olykor (pl. Daruváron) életveszélyes fenyegetéseket kaptak, és fizikai erőszakra is voltak példák (pl. Osekovón, Soton). Ám e súrlódásoknak is érthető okai voltak. Mert miért is nyíltak magyar iskolák a horvát községi iskolák mellett pár tucat idegen diák kedvéért, miközben százával voltak falvak a „társországokban”, ahol egyáltalán nem működött iskola? És megfordítva! A Strossmayer Egyesület miért ott próbált horvát iskolákat alapítani, ahol magyar iskola működött, miközben akkoriban tanköteles korú fiatalok tízezrei nem jutottak semmilyen oktatáshoz. Hasonlóan nehéz az „elnemzetlenítés” vádját értelmezni akkor, amikor a Julián- és református iskolák magyarul is tudó német, szlovák diákokat, a MÁV-iskolák horvát és szerb vasutas szülők gyermekeit is felvették, sok esetben amiatt, hogy az iskola engedélyezéséhez szükséges tanulósám meglegyen. De ezt a gondolatmenetet folytatva az is szembeötlő, hogy a német vagy szlovák tanulók eltávolítását a magyar iskolákból nem az anyanyelvi oktatás megteremtésének önzetlen szándékával követelték, hanem hogy ne magyar, inkább horvát iskolába járjanak... A horvát részről is jelentkező alávetési késztetések hatását jól mutatja a vukovári református iskola és gyermekmenhely felgyújtása s az eszéki gimnázium asszimiláló magyar (!) tanulóinak részvétele a magyarelles demonstrációkon.

Ezért is javasolta később a Julián Egyesület a szlavóniai magyar kisebbség (!) védelmére egy nemzetiségi törvény megalkotását, miközben a horvátok Bécs, majd mindinkább Belgrád támogatását keresték a magyar hódításvágy és a sajtóban oly gyakran kárhóztatott „magyarosítás” megfékezésére.

Igaz, a délszláv szolidaritáson nyugvó új kurzus meghirdetését követően, 1905 őszén egy nagyon komoly megbékélési kísérlet is volt dal-

máciai és fiumei horvát ellenzéki (jogpárti) politikusok (Trumbić, Smolaka, Supilo) kezdeményezésére. A *fiumei* és zárai *rezolúció* eredetileg Dalmácia területi integrálását szolgálta, de a közös érdekek alapján szélesre tárta a horvát és magyar ellenzéki koalíció együttműködésének ajtaját is. Ilyen a vitákkal és sérelmekkel terhes évtizedek után lehetőség kínálkozott egy valódi megbékülésre és hosszú távú szövetség megalapozására, de mint ismeretes, a felek ezzel az eséllyel nem tudtak élni.

Igaz, a kölcsönösen előnyös, időálló meg egyezések általában akkor jönnek létre, ha az erősebb fél enged többet. A gyengébbik partnertől kikényszerített, erőn felüli engedmények ugyanis kiszolgáltatottá, egyszersmind szorongóvá és elégedetlenné teszik a tulajdonképpeni „vesztést”, s a megállapodás gyorsan értelmét veszíti. Ez történt az egyesült magyar ellenzék főlényes és cinikus elfordulásával az 1906-os hatalomra kerülése után. A kicsinyes presztízs-politizálás felelőtlen lépései közül a legismertebb a Magyar Államvasutak szolgálati rendtartásának 1907. évi módosítása, amely soha nem látott tiltakozást váltott ki Horvátországban. A vasúttársaság horvátországi vonalainak munkatársaitól megkövetelték a magyar nyelv ismeretét. A koalíciós kormányzat a túltengő hatalmi igényeit jelző oktalan lépésével látványosan megsértette a horvát autonómiát. A budapesti közös parlamentben ezt követően lezajló horvát obstrukciót és az össznemzeti tiltakozást csak az alkotmányos kormányzás felfüggesztésével lehetett lecsendesíteni. Ám ekkor már egyetlen komoly horvát politikai erő sem kívánt szoros együttműködést a magyarokkal. A törvényen kívüli állapotot ugyan 1913-ban feloldotta Tisza István békítő megegyezése a horvát–szerb koalícióval, amely Szerbia sikerei láttán a délszláv együttműködés áramában kormányozta Horvátország hajóját, a Mile Starčević vezette Jogpárt meggyőződése szerint. Míg a Frank-féle Tiszta Jogpárt bécsi orientációval a hárompólusú Monarchia megteremtésén fáradozott, különösen Bosznia-Hercegovina 1908. évi bekebelezése után. A Monarchia tulajdonképpeni egyetlen gyarmatának nagyon várt egyesítését Horvátországgal azonban Bécs és Budapest is akadályozta, amivel ismét olajat öntöttek a csillapodni látszó viták tüzéire. (Ld. az 1909. évi zág-

rábi hazaárulási pert, amelynek ugyan Belgrád 1915. évi elfoglalásakor meggyőző bizonyítékai is előkerültek, de ez már mit sem változtatott azon, hogy kipattanásakor az ügy – az eljárási hibák miatt – nemzetközi botrányá dagadt...)

A helyzet a magyar–horvát ellentétek „hátszói” frontján is még romlani tudott: a régi magyar földrajzi nevek százainak eltűnését eredményező 1913-as helynév-átkeresztelések, számos magyar iskolaengedély megtagadása és néhány iskola bezárása bőséges híryanaggal szolgált a mértéktartó, ám érdekvédelmi feladatkört is betölteni próbáló *Szlavóniai Magyar Újság* számára. A horvát sajtó természetesen nem maradt adós, és a maga részéről az „ázsiai” magyar „arcatlanság” és jogtiprások eseteit taglalta. (A vukovári szerb pópa a református iskolának kaszárnyasorsot jövendőt, ami később be is teljesegett.) Miközben a két báni helytartó ellen (Slavko Cuvaj, Ivan Skerlec) több sikertelen merényletet is elkövettek, s gondoskodni kellett a MÁV, a Julián Egyesület és más magyar intézmények bezárt ablakainak a gyakori újraüvegezéséről is... (E feszültséglevezető gyakorlatok ugyanakkor nem lebecsülendő fejlesztő impulzust is jelentettek a horvát üvegipar számára...)

A világháború ebben a csillapíthatatlan ellenségeskedésben találta a két társnemzetet. És a bizalomvesztés, az elszenvedett sérelmek és a délszláv egység csábító szíréhangjai hatására mind a horvát politikai emigráció (Jugoszláv Bizottság), mind a bécsi parlament Délszláv Klubjának politikusai a megromlott „házasság” felbontása mellett döntöttek. Ebben igen hangsúlyos szerepe volt annak, hogy a horvátokat (szlovéneket és bosnyákokat) a vesztes oldalon találta a megkésített béke. Különösen a gátlástalan olasz terjeszkedés rémítette meg a tengermellék lakóit, így hajlottak a szerbekkel való államszövetség megalakítására. S a korfui, majd genfi tárgyalások eredményeként 1918. december 1-én a Karađorđević-dinasztia vezetésével megalakult a soknemzetiségű Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

Ám minthogy a Pašić vezette szerb politikai elit a svábokhoz, magyarokhoz, szlovénekhez hasonlóan megbízhatatlan „túloldaliaknak” (prečani) tartotta a horvátokat is – az autonóm fejlődés lehetőségétől megfosztották őket. Az új

állam tehát nem lett sem hatalommegosztó, sem föderális, csupán egy hamisítatlan Nagy-Szerbia, amely a Monarchia önként csatlakozott területeit is jogos hadizsákmánynak tekintette. Az e feletti döbönt csalódást jelzi az 1918 őszi Zágrábban kirobbant horvát (domobran) tisztizádás és a századfordulón diákként még magyar zászlót égető Stjepan Radić párizsi tiltakozása és magyarországi tárgyalásai (Unkelhauser Károly volt horvát miniszterrel), majd a Köztársasági Parasztpárt élén indított heves ellenzéki mozgalom, amelynek a pártvezér skupštinában történt 1928-as meggyilkolása vetett véget.

S ahogy 1849 után, hasonlóképpen 1918 és a szerbekkel kötött 1939-es megkéselt politikai egyezmény után is a horvátságának le kellett számolnia politikai illúzióival: önállósodási próbálkozásai mindhárom esetben egy nála erősebb szomszéd vagy nagyhatalom/nagyhatalmak nem kívánt befolyását hozta, és nagy áldozatokkal járó politikai vagy fegyveres küzdelmet kényszerített rá. A feldarabolt Magyarország fenyegetésénél azonban a szerb hegemonia, az olasz és német protektorátus nagyobb veszélyt hordozott számára, de még a nemzeti entitásokat összemossó Tito-féle „testvériség–egység” program is súlyosan korlátozta önazonosságát megtartásában (ld. az 1971-es „horvát tavasz” tiltakozáshulámát).

Ekkorra ugyan a történelem fitorából fordult a kocka: immár nem a magyarok legyintettek fölényesen a lassabban felzárkózó horvátokra, hanem a szinte nyugati létfeltételek között élő horvátok lehettek leereszkedően elnézőek a tengeri nyaralásra sóvárgó magyarokkal. Akiket a békecsináló győztes hatalmak, valamint Moszkva és hű helytartói nemcsak nagyhatalmi ábrándjaikból, de csaknem még az egészséges nemzeti önvédelmi ösztöneikből is „kigyógyítottak”...

A rendszerváltás első magyar kormánya így a régi rossz beidegződésektől mentesen, a történelmi sorsközösség hagyománya szerint nyújtott segítséget (nem utolsósorban menekültek tízezreinek befogadásával) egykori „társnemzetének” Jugoszlávia gyötrelmes felbomlása idején. Horvátország pedig népe szívós kitartásának s a területgyarapító délszláv együttműködésnek köszönhetően s majdan a háborús bűnökkel vádolt és elítélt Ante Gotovina tábornok „Oluja” hadműveletének „eredményeként” mára szinte a teljes nemzeti szállásterületet birtokló, homogén nemzetállammá formálódott.

A régi megcsönkulási félelmek tehát – mondhatni – okafogyottakká váltak. Az összefogásnak azonban a szuverén létünket veszélyeztető globális erőterben a nemzetközi migrációs áradat és világvárvány idején a korábbiaknál is nagyobb aktualitása van!

A nemzeti összetartozás emlékműve – részlet